
Iš Lietuvos bernardinų muzikinio gyvenimo istorijos

Jūratė Trilupaitienė

*Kultūros, filosofijos ir
meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-08015 Vilnius, Lietuva*

Straipsnyje nagrinėjama bažnytinės muzikos plėtra Lietuvoje vėlyvaisiais viduramžiais. Aptariama bernardinų ordino muzikinė veikla bei šio ordino vienuolynams priklausę XV–XVIII a. muzikiniai rankraščiai.

Raktažodžiai: Lietuva XV–XVIII a, bernardinų ordinas, giesmynai, choralinė polifonija, teorija

Profesionaliosios muzikos raida senojoje Lietuvoje ženkliai skyrėsi nuo Vakarų Europoje vykusių procesų. Viduriniųjų amžių muzikinė kultūra vėlai pasiekė baltų žemes. Tik susikūrus valstybei ir jos institucijoms, užmezgus ryšius su kaimyniniais kraštais krikščionybę priėmusi Lietuva palaipsniui perėmė lotyniškosios kultūros vertybes.

Netenka kalbėti apie ankstyvuosius viduramžius Lietuvoje – laikus, kada Vakarų Europoje vystėsi muzikinis raštas, buvo rašomi muzikos estetinę bei teorinę mintį plėtojantys traktatai, profesionaliosios muzikos kūryboje bei bažnytinėje muzikoje nestigo naujovių. Lietuvoje, vėlai įžengusioje į krikščionišką pasaulį, muzikinės kultūros plėtotė buvo labai ribota. Muzikinio rašto daigai čia galėjo atsirasti ir įsitvirtinti drauge su liturginiais traktatais, liturginėmis knygomis. Pirmieji vienuoliai, lankydami Lietuvoje, turėjo remtis nuo seno Vakarų Europoje susiklosčiusiomis tradicijomis. Tačiau kalbėti apie pačią muziką, jos pobūdį, vietą apeigose kažin ar galima. Netiesioginiai šaltiniai tik apytikriai leidžia nubrėžti tam tikrus muzikinės kultūros kontūrus ir ieškoti sąsajų su kitų kraštų bažnytine muzika.

Vytautas Lansbergis nurodė galimus Lietuvos muzikinės kultūros periodizacijos tarpsnius nuo seniausiųjų laikų iki mūsų dienų. Ankstyvąją Lietuvos muzikinės kultūros pradžią autorius sieja su ryškiais pokyčiais bei lūžiais, skyrusiais ikikrikščioniškus viduramžius ir krikščioniškąjį Renesansą. Tai galėjo būti XIV–XV a. riba¹. Surinktos paskiros žinios apie XV a. bei XVI a. pradžios pasaulietinės bei bažnytinės muzikos gyvavimo faktus, kuriais remiantis aptarti esminiai Lietuvos bažnytinės muzikos bruožai².

Su lotynų kalba ir giesmėmis Lietuvą pasiekė pirmieji profesionaliosios muzikos daigai. Vienuoliai bei kiti dvasininkai, išugdyti Vakarų Europos lotyniškosios kultūros tradicijų, Lietuvoje jau Mindaugo laikais galėjo giedoti ir grigališkojo choralo giesmes. Vargu ar įmanoma įvardyti tas giesmes, kurias iki

Lietuvos krikšto galėjo giedoti tik epizodiškai apsilankę arba čia įsikūrę katalikų dvasininkai.

Iš 1387 m. (dar prieš Lietuvos krikštą) Jogailos rašyto dokumento Vilniaus vyskupui aiškėja, kad pastarajam buvo dovanotos žemės su valstiečiais ir miesto dalimi. Iš to paties laiško matyti, kad čia buvo įsikūrę pranciškonų ordino vienuoliai³. Tačiau tuo metu, kada Lietuvoje dar tik kūrėsi vienuolynų bei bažnyčių tinklas, labai nedaugelis žmonių galėjo girdėti, o juo labiau giedoti lotynišką choralą.

Kalbant apie ankstyvojo laikotarpio bažnytinę muziką Lietuvoje, tenka išskirti bernardinų vienuolių veiklą. Išlikusios pavienės giesmių knygos, istorikų darbai liudija turtingą ir įdomų šio ordino muzikinį gyvenimą.

Bernardinų ordino ištakos siekia XII a., kai dalis vienuolių atsiskyrė nuo cistersų ordino. Naujojo ordino nariai perėmė ir tęsė turtingas cistersų muzikinės kultūros tradicijas – mat cistersai tarp visų kitų katalikiškų ordinų pasižymėjo ypatingu dėmesiu bažnytinei muzikai.

XIII a. pradžioje šv. Pranciškaus Asižiečio įkurtas Mažesniųjų Brolių ordinas dėl regulos laikymosi nesutarimų skilo į dvi šakas: konventulus ir observantus. Pastaruosius 1453 m. Lenkijoje įkurdino Janas iš Kipistrano. Krokuvoje įsteigtas pirmasis vienuolynas buvo pavadintas pagarsėjusio vienuolio observanto šv. Bernardo iš Sienos vardu. Lenkijoje ir Lietuvoje šiuos vienuolius ilgainiui žmonės pradėjo vadinti bernardiniais⁴.

Bernardinams labai artimos buvo šv. Pranciškaus dvasinio gyvenimo nuostatos. Kuklumas, neturtas, paprastumas tapo jų kasdienio gyvenimo savastimi. Artimas ryšys su gamta, su visa Dievo kūrinija turėjo įtakos šio ordino muzikinei kultūrai. Teigiama, jog šv. Pranciškus buvo pranciškonų giedojimo ir poetinės kūrybos pradininkas. Amžiams bėgant ordinas patyrė eilę pokyčių. Kito regula, kuri nebebuvo tokia griežta kasdienio gyvenimo tvarkai, liberaliau

žvelgta į neturto įžadus. XV a. šv. Bernardinui iš Sienos reformavus ordiną, atsiskyrė Mažesniųjų Brolių observantų šaka. Greitai ši brolija pasklido po Vakarų Europą ir įkūrė daugelį vienuolynų. Ordine vykusias naujoves atspindėjo šv. Bonaventuros darbai, kuriems buvo būdingas stiliaus aiškumas, grožio samprata, aiškiai dėstomos mintys, racionalumas. Ne veltui jis vadinamas antruoju šio ordino fundatoriumi⁵.

Bernardinų ordino keliai į Lietuvą vedė per Lenkiją. Jau minėjome, jog pirmasis bernardinų vienuolynas 1453 m. įsikūrė Krokuvėje. Lietuvą bernardinai pasiekė 1468 m. ir jau kitais metais buvo įkurtas jų vienuolynas Vilniuje, 1471 m. – Kaune, vėliau Kretingoje, Telšiuose, Trakuose ir kt.

Stiprus ir įtakingas bernardinų ordinas išsiskyrė muzikinės kultūros puoselėjimu. Tai buvo giedanti brolija, kurios devizas skelbė „Qui cantat, bis orat“ (Kas gieda, meldžiasi dvigubai)⁶. Jie ne tik patys giedodavo, bet kvietė tai daryti ir visus tikinčiuosius. Netgi į ordino narius buvo priimami tik tie jaunuoliai, kurie išlaikydavo lotynų kalbos ir giedojimo egzaminus. Tokia religinė praktika bei pamaldumo raiška traukė visų tikinčiųjų dėmesį, skatino jų dalyvavimą bažnytinėse apeigose.

Kadangi, kaip minėta, bernardinų ordinas, kaip ir katalikybė, į Lietuvą atėjo per Lenkiją, tad iš ten turėjo būti perimtos šiam ordinui būdingos liturgijos bei muzikinio gyvenimo tradicijos. Vienuolynų bažnyčiose kasdien skambėjo grigališkasis choralas, aukojamos giedotinės mišios. Ypač buvo puoselėjamos kalėdinės giesmės bei garbinami kai kurie šventieji: Pranciškus, Bernardinas ir Ona. Ankstyvoje bernardinų kūryboje susilieja poetinis ir muzikinis pradai. Ne visos jų sukurtos giesmės išliko, nežinomi ir daugelio giesmių kūrėjai. Tarp žinomų ankstyvųjų ryškiausių XV a. bernardinų sukurtų giesmių buvo „Judas pardavė Jėzų“ (Jezusa Judasz przedał) ir „Šventa ir pamaldi Ona“ (Anna święta i nabożna). Įdomu tai, kad pastarosios giesmės melodija ilgainiui buvo užmiršta. Mat eilėje giesmynų buvo spausdinamas tik žodinis (literatūrinis) giesmės tekstas. Šios unikalios giesmės melodija galėjo būti išsaugota lietuviškame Martyno Mažvydo 1547 m. „Katekizme“. Pirmoji šios knygos giesmė – „Tas est Dieva prisakimas“, kurią, kaip rašo pats Mažvydas, galima giedoti „[...] ant notas anas senases lekiskas O Anno pany slachetna spokolenia etct. Bet del berneliu maszui su nota senąge paguldziau“⁷.

Eilijuoti ir giedoti dekalogus Gniezno arkivyskupijos žemėse pradėta XIV a. pabaigoje. Jiems galėjo būti kuriamos paprastos struktūros originalios melodijos bei įvairios kontrafaktūros. Dekalogą giedodavo ir katalikai, ir protestantai. Kadangi į M. Mažvydo giesmynus galėjo patekti dalis Didžiojoje Lietuvoje giedamų giesmių, tikėtina, kad tai galėjo būti ta pati senoji šv. Onai skirta bernardinų giesmė, giedota Lenkijos ir Lietuvos katalikiškose bendruomenėse.

Jau XV a. bernardinų vienuoliai kūrė giesmes, kurias tikintieji giedodavo prieš ir po pamokslų⁸. Jų kuriami giesmių tekstai bei melodijos sudarė atskirą stilistinę bažnytinių giesmių grupę, pasižyminčią aiškumu, paprastumu, todėl jų giesmės greitai plito ne tik ordino viduje, jas mielai giedodavo visi tikintieji⁹.

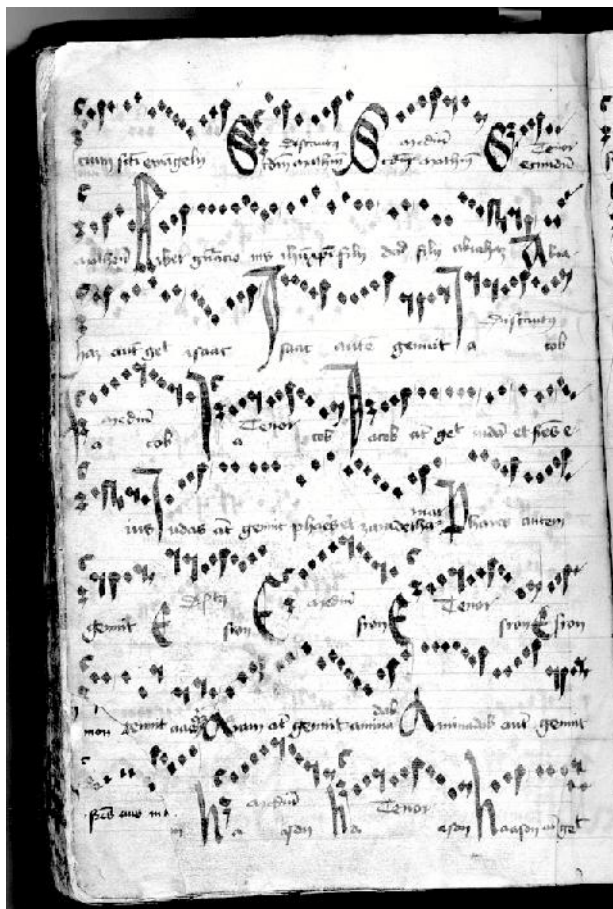
Ryškiausias XV a. bernardinų vienuolis, poetas ir giesmių kūrėjas buvo Vladislovas iš Gielniovo (Władysław z Gielniowa, apie 1440–1505). Jo plunksnai priskiriama viena pagrindinių bernardinų maldų „Mękę bożą wspominajmy“, taip pat daugelio giesmių tekstai, kurių melodijos galėjo būti ne tik naujai sukurtos, bet ir kitų žinomų giesmių kontrafaktūros. Tai buvo bene pirmasis katalikų vienuolis, kūręs dviem kalbomis: lotynų ir lenkų. Jo sukurtos giesmės paplito Lietuvoje ir Rusijoje¹⁰. Tarp daugelio jo nuopelnų ordinui buvo tai, kad jis vyko į Rytines žemes ir ten skleidė tikėjimo tiesas.

Misionieriškos veiklos Rytinėse žemėse kultūrinį pobūdį liudija Vladislavo iš Gielniovo kūryba, nukreipta prieš pagonybę (totorius). Tam tikslui buvo skirta jo giesmė „Jėzus Nazaretis, žydų karalius“ (Jezus Nazarenski, król żydowski), kurią bernardinai nurodė giedoti visuose konventuose. Tačiau iš gausios Vladislavo iš Gielniovo kūrybos išliko tik labai nedaug lenkiškų ir lotyniškų giesmių. Kai kurie šio bernardinų ordino vienuolio sukurtų giesmių tekstai buvo išversti į lietuvių kalbą ir ilgai giedami Lietuvos bažnyčiose. Dalis tokių giesmių pateko ir į pirmą lietuvišką katalikišką S. M. Slavočinskio 1646 m. giesmyną (pvz., „Kto chce pannie Marji służyć“ (Kas nori szwenciąusey Pannay tarnauti))¹¹.

Bernardinų poetinei kūrybai priskirtini ir laisvi vertimai; tarp jų buvo įvairios kilmės giesmių. Jie išvertė čekiškos kilmės giesmę „Imperatrix gloriosa“, kuri taip pat buvo išversta į lietuvių kalbą ir išspausdinta minėtame S. M. Slavočinskio giesmyne kaip „Szwenciąusi motin Diewa“¹².

Labai populiarios buvo bernardinų organizuojamos procesijos. Jų prasmę ordino broliai aiškino visiems tikintiesiems. Ko gero, jie pirmieji surengė puošnias procesijas Vilnius gatvėse. Gali būti, jog taip buvo reaguojama į potvarkį, kuriuo Vakarų Europos katalikiškose bažnyčiose imta drausti vaidinimus bažnyčių viduje. Procesijoms bei kitoms bažnytinėms iškilmėms būdavo pritaikomos atitinkamos giesmės.

Su bernardinų ordinu sietinos ir ankstyvosios XV a. žinios apie galimus Vilniuje liturginių dramų vaidinimus, kuriuose skambėjo giesmė. 1482 m. popiežiui Sikstui IV išleidus potvarkį dėl Nekalto Prasiidėjimo šventės su oktava, Vilniaus bernardinai savojoje bažnyčioje šia proga pritaikė vaidinimus¹³. Tai galėjo būti vaidybiniai intarpai, atliekami apeigose bei procesijose kanonizuoto giedojimo metu. Bernardinai labai išpopuliarino kalėdines prakartėles, o drauge ir kalėdines giesmes, kurios galėjo būti giedamos imituojant lopšio supimą bažnyčiose. Tokie ir

1 pvz.

2 pvz.

panašūs fragmentiški vaidybiniai intarpai siejosi su kanonizuotomis religinio kulto formomis¹⁴.

Ypač puošniai buvo pradėta rengti iškilmingas Dievo Kūno – devintinių šventės – procesijas. Jų pompastika skatino parateatrinį renginių plėtotę. Procesijos turėjo savo simbolius, kurie vienaip ar kitaip buvo susiję su muzika. Žinoma, kad tokia Dievo Kūno šventės procesija 1525 m. ėjo iš Vilniaus katedros į bernardinų bažnyčią¹⁵.

Šias Lietuvos muzikos istorijos žinias galima papildyti svarbiu, šiandien žinomu ankstyviausiu Lietuvos notografiniu daugiabalsės muzikos šaltiniu – tai Vilniuje saugomame rankraštyje esančiomis *Liber generationis* choralo plėtotėmis. Jos sudarytos panaudojus šv. Mato evangelijos teksto atkarpą, kurioje yra pasakojama šventosios šeimos geneologija (Mt. I, 1–16). Šiuo metu rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje (F 22–90, formatas 20 × 30,5 cm, l. 255, įrišimas kietas, defektuotas). Senoji rankraščio signatūra liudija, jog anksčiau jis priklausė Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščių fondui.

Muzikinę rankraščio dalį sudaro tik paskutiniai 252–255 lapai. Juose yra dvi iki šiol nežinomos *Liber generationis* plėtotės. Viena iš jų priskirtina choralinei polifonijai (1 pvz.). Tai, kaip minėta, pats ankstyviausias žinomas daugiabalsės polifonijos pavyzdys Lietuvoje. Tikėtina, jog šios giesmės, kurio-

se liturginiai tekstai siejasi su giedojimu įtvirtinama teologinių raštų mintimi, yra didelio rankraščio dalis.

Rankraštyje esančias giesmes atpažino ir apie jas straipsnį paskelbė muzikinės medievistikos tyrinėtojas, lenkų muzikologas Paweł Gancarczyk¹⁶. Mokslininkas, tyrinėjęs ankstyvuosius daugiabalsės muzikos šaltinius Lenkijos bei Rytų Europos bibliotekose ir archyvuose, taip pat gerai žinodamas choralinių *Liber generationis* plėtėčių ypatumus didelėje katalikiškos Europos dalyje, Vilniaus rankraštyje esančias giesmes sieja su kitais šiame plačiame geografiniame regione žinomais giedojimais.

Kaip ir kai kuriose kitose Vidurio Europos šaltiniuose aptinkamose *Liber generationis* plėtotėse, taip ir Vilniuje saugomame rankraštyje choralinės giesmės fragmentas priskirtinas daugiabalsei polifonijai, kuri turi daug bendrų bruožų su kitose šalyse sudarytomis *Liber generationis* giesmėmis.

Neturime tiesioginių žinių apie rankraščio kilmę, tačiau didžiausia tikimybė, jog jis buvo sudarytas Lenkijoje – žemėje, iš kurios į Lietuvą atsikėlė pirmieji bernardinų vienuoliai. Šį teiginį pagrindžia atverstiniame knygos įrišimo puslapyje esantis įrašas, nurodantis galimą rankraščio provinciją ir ten dirbusį asmenį: „Iste liber est companatus per Nicolaum Rijnca in Warta [...]“. Nors apie Vartos vika-

raį Nicolaum Rijncza žinių neišliko, tačiau minėtas įrašas aiškiai nurodo, jog rankraštis galėjo būti sudarytas Vartoje, kuri priklausė Gniezno arkivyskupijai. Be to, šį teiginį paliudija ir tai, kad 1467 m. čia įsikūrė bernardinų vienuoliai¹⁷. Minėtos inskripcijos įrašas chronologiškai artimas viso rankraščio kilmei. Tačiau toji rankraščio dalis, kurioje buvo nurodyta data, yra defektuota. Irišant rankraštį knygos apkaustai sunaikino paskutiniuosius pažymėtos datos žodžius. Šiandien įskaitoma tik „Millesimo cccc“ (1400). Iš bendro konteksto galima teigti, kad rankraštis buvo sudarytas po 1450 metų. Šią datą iš dalies patvirtina ir popieriaus vandenženkliai. P. Goncarczyko nuomone, galima rankraščio data – po 1450 metų¹⁸. Mat, kaip minėta, Vartoje bernardinų ordino vienuoliai įsikūrė 1467 m., po metų jų vienuolynas buvo įkurtas Vilniuje. Apie tą laikmetį iš Lenkijos į Lietuvą buvo atvežta daug rankraštinųjų šio ordino knygų bei giesmynų.

Kaip Vakarų Europoje, taip ir Lenkijoje bei Lietuvoje, kaip žinia, daugiabalsės giesmės galėjo giedoti tik tam pasiruošę mokyti vienuoliai. Apie daugiabalsio giedojimo išskirtinumą, kaip išsilavinusių giedotojų privilegiją ar sugebėjimą, nurodė to meto garsūs Europos teoretikai Prosdocimus de Beldemandis (apie 1380–1428), Johannesas Tinctoris (apie 1435–1511).

To meto bažnytinės muzikos daugiabalsumo pavyzdžiams netaikyti stilistiniai kriterijai. Viduramžių ir ankstyvojo renesanso teorijoje stilistiniai kūrinių bruožai buvo suprantami kitaip nei šiandien. Kaip esminis atskaitos taškas buvo ritmas, t. y. laiko trukmė. Bažnytinėje muzikoje išskirtos dvi pagrindinės grupės: 1) giedojimai su neapibrėžtais natų ilgio vienetais *musica plana*, *musica simplex*, 2) giedojimai, kuriuose buvo nurodomas fiksuotas natų ilgis *musica mensuralis*, *musica figurata*. Abiem grupėms buvo naudojamos skirtingos notacijos rūšys: neuminė ir menzūrinė, kurios savo ruožtu taip pat turėjo nemažai atmainų.

Pradėtos choralo plėtotės, t. y. ritmizavimo bei daugiabalsumo elementų panaudojimas, išskyrė jį iš senojo *cantus planus*. Jau minėtas vėlyvųjų viduramžių teoretikas Prosdocimus de Beldemandis tokias choralo plėtotės įvardijo *cantus planus binatim*¹⁹. Šis choralo specifiką nusakantis terminas ilgainiui prigijo daugelio autorių darbuose.

Viduramžių choralo plėtotės palaipsniui nuo paprasto dvibalsumo peraugo iki tribalsumo bei keturbalsumo. Šioms naujoms plėtotėms pažymėti vietoje naudoto *cantus planus binatim* buvo pritaikytas naujas terminas *cantus mensuralibus multiplex*, aiškiai nurodantis vienbalsio choralo ryšį su menzūrine polifonija²⁰.

Liber generationis – evangelijos pagal šv. Matą pradžia – Vidurio Europos kraštuose dažnai buvo naudojami daugiabalsėms plėtotėms. Jų aptinkama įvairiuose šaltiniuose. Vienur šie evangelijos fragmen-

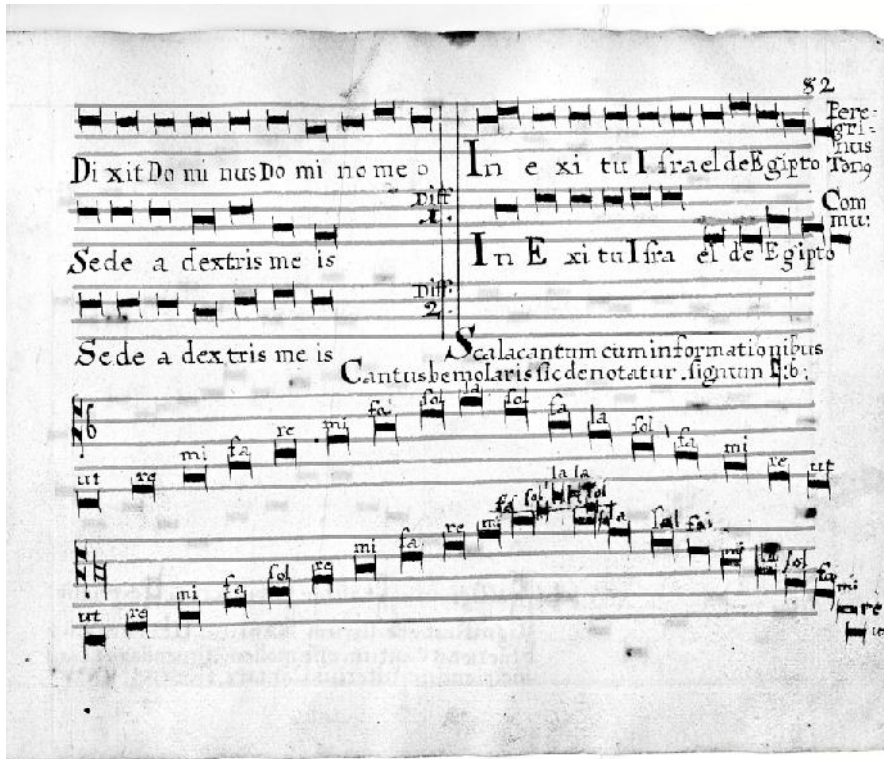
tai yra paprastos, nesudėtingos struktūros, juose pirmieji trys segmentai (atkarpos) yra giedami vienu balsu ir tik paskutinis išsiskiria į kelis balsus sudarydamas kulminacijos įspūdį. Kitur visa atkarpa buvo giedama daugiabalsiai.

Kadangi Vilniuje saugomas šaltinis sietinas su Vartos bernardinų vienuoliais, o Lietuvos bažnyčia priklausė Gniezno arkivyskupijai ir vadovavosi jos nurodymais bei potvarkiais, tenka atkreipti dėmesį į tai, kokie *Liber generationis* choralinio daugiabalsumo šaltiniai buvo žinomi Lenkijoje. Jų būta trijų tipų. Tarpusavyje jie skiriasi daugiabalsio segmento pobūdžiu bei vieta choralinėje plėtotėje, taip pat choralinės melodijos lydinės dermės variantu ir panaudota daugiabalsumo technika: diskantine arba kontrapunktinė. Atskirą tipą sudaro tarpinis variantas, t. y. toje pat plėtotėje panaudojant jau minėtus variantus – diskantinę ir kontrapunktinę techniką. Europoje žinoma devyniolika skirtingų *Liber generationis* melodijų. Vilniaus rankraštyje esanti daugiabalsė choralinė polifonija yra artima Krokuvos šaltiniams²¹. Šie ankstyviausi daugiabalsės muzikos šaltiniai Lietuvoje įsiliejo į bendrą bernardinų muzikinės kultūros grandį ir paliko savitus senosios kultūros ženklus.

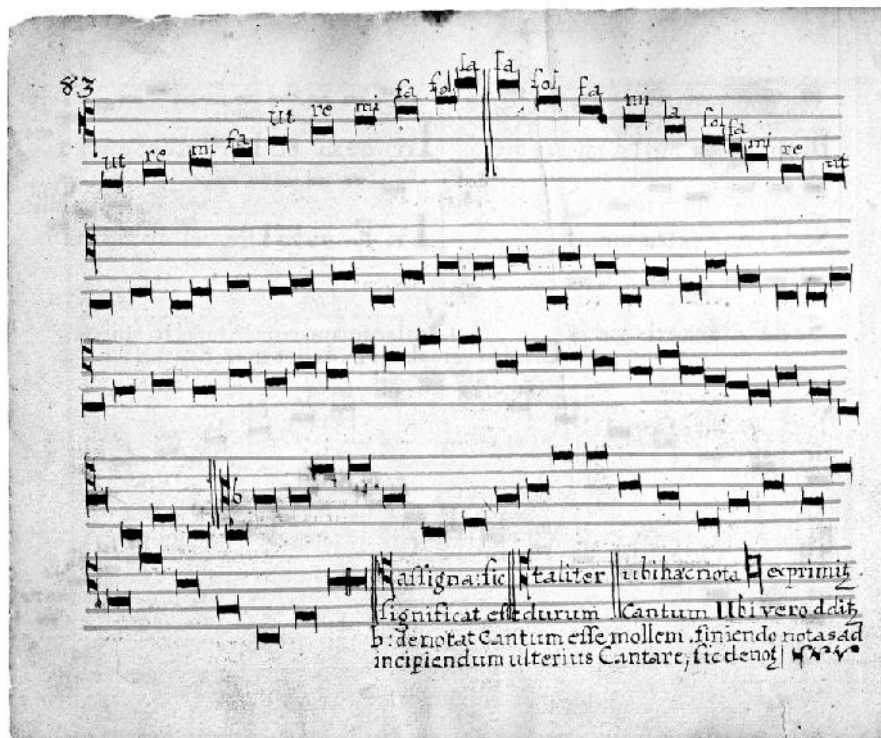
Apie XV–XVI a. Vilniaus bernardinų vienuolynė buvusius grigališkojo choralo giesmynus yra rašę keli autoriai²². Visi iki mūsų dienų išlikę giesmynai daugiau ar mažiau defektuoti: išplėsti pirmieji jų lapai, kuriuose turėjo būti labai svarbūs įrašai, nurodantys rankraščių datą, kilmės vietą, priklausomybę ordinui bei vienuolynui ir t. t. Nenustatyta, kada šios knygos buvo sužalotos. 1915 m. giesmynai, kaip ir daugelis kitų Vilniaus viešosios bibliotekos kolekcijų, buvo išvežti į Maskvą ir pateko į Rumiancevo muziejų. 1946 m. jie buvo gražinti į Vilnių ir nuo to laiko saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

Išliko 12 didelių, Vilniaus bernardinų vienuolynui priklausiusių pergamentinių giesmynų, kurie datuojami paskutiniu metu XV a. dešimtmečiu bei XVI a. pradžia. Tai ne tik iš svetur atvežtos rankraštinės knygos, bet ir giesmynų nuorašai (kopijos), kuriuos padarė Vilniuje dirbę vienuoliai.

Yra žinoma, jog XV a. Vilniaus bernardinų vienuolynė dirbo puikus savo amato meistras skriptorius (perrašinėtojas, kopijuotojas) Ambrozijus iš Klodau (B. Ambrosius de Clodava), miręs 1494 m. Jo charakteringą braižą randame keliuose giesmynuose. Po kelių šimtmečių 1774 m. rašytoje Vilniaus bernardinų nekrologų knygoje buvo įrašyta „B. Ambrosius de Clodova Confessor Callisji. Obijt Anno 1494 hic multos libros praescipue choralos cum magna diligentia scripsit“. Viename iš Italijoje rašytų XIV a. gradualų, priklausiusių Vilniaus bernardinų vienuolynui (dabar saugomas Vilniaus mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, F 22–106), kai kuriuose lapuose yra Ambrozijaus iš Klodau pataisymų bei naujų įrašų. Priešpaskutiniame giesmyno lape šis perrašinėtojas įrašė „Laus tibi Christe

3a pvz.

3b pvz.

qui explicit iste. Ambrosium Fr.“ taip įamžindamas savo vardą²³.

Ypatingą dėmesį patraukia XIV a. Vilniaus bernardinų giesmynas [Graduale], atvežtas iš Italijos (F 22–103). Jis rašytas keturių linijų sistema judąja kvadratine notacija (*nota quadrata*). Giesmyne apstu vėlesniais amžiais darytų pataisymų ir naujų įra-

šų. Paskutiniai giesmyno lapai rašyti vėliau, paskutiniame XV a. ketvirtyje, jau Vilniaus bernardinų vienuolyne, o neryškus įrašas 88 lape nurodo, jog šis kodeksas 1602 m. priklausė bernardinų Šv. Onos bažnyčiai Vilniuje²⁴. Viename iš knygos viduryje esančių pergamentinių lapų buvo panaikintas senasis giesmės žodinis ir muzikinis tekstas, o jų vietoje Vilniaus bernardinų vienuolyne buvo įrašyta nauja giesmė – *Kyrie* už mirusiųs.

Šios giesmės notacija labai išsiskiria iš viso giesmyno konteksto. Kaip tik šios, vėliau įrašytos, giesmės choralinės notacijos bruožai labai artimi aptariamai *Liber generationis* choralinių plėtočių notacijai. Joje, kaip minėta, natos rašytos penkių linijų sistema gotiška kursyvinės notacijos forma (2 pvz.).

Giesmyne įvairaus laikmečio pataisymai bei įrašai leidžia teigti, kad jis buvo naudojamas daugelį šimtmečių, tuo tarpu bernardinų ordino aplinkoje buvo taikomos kelios notacijos rūšys. Įrašant naują minėtąją *Kyrie* giesmę buvo pritaikyta kita galbūt tuo metu bernardinams labiau priimtina choralinės notacijos atmaina.

Nuo seno *Liber generationis* šv. Mato evangelijos skaitinys labai dažnai buvo pritaikomas liturginei rečitacijai. Tai buvo išplėtotą rečitatyvinę formą su aiškia tonacine struktūra. Atskirais atvejais šioji rečitacija buvo siejama su iškilmingais lekcijniais tonais, kuriais buvo giedama *Dominus vobiscum* bei *Gloria Patri et Filio*²⁵.

Rečituojami *Liber generationes* buvo išplėtoti į daugiabalsumą bei kelias choralinės imitacijos formas. Yra žinoma devyniolika skirtingų melodijų, kurios buvo giedamos šv. Mato evangelijos pradžios eilutėms. Vilniuje saugomame rankraštyje esančios giesmės labiausiai atitinka ir yra artimos plačiausiai Lenkijoje ir Silezijoje paplitusioms melodijoms²⁶.

Pirmosios *Liber generationis* plėtotės melodija yra lydinės dermės (*modus*) ir aptinkama vienuolikoje Lenkijos bei Silezijos šaltinių. Dauguma jų datuojami XV amžiumi. Vidurio Europoje buvo išplitusi polifoninė *Liber generationis* plėtotė. Reikšminga tai, kad iš šių žinomų 23 Vidurio Europos polifoninių plėtočių beveik pusė (10) priskirtina Krokuvos vyskupystėje rašytiems rankraščiams. Tai liudija gyvavus vietinę liturginę-muzikinę tradiciją, kuriai kaip tik ir priskirtina F 22–90 rankraščio geneologija.

Remiantis straipsnyje jau nurodyta P. Goncarczyko bendra *Liber generationis* klasifikacija, Vilniuje saugomame rankraštyje choralinės polifonijos plėtotė priskirtina antrajai, vidurinei, lydinės dermės (*modus*) grupei. Ji yra gimininga kitiems keturiems iš Mažosios Lenkijos kildinamiems šaltiniams, rašytiems XV a. trečiajame dešimtmetyje²⁷. F22–90 rankraštyje esanti polifoninė giesmės atkarpa, lyginant ją su likusia vienbalse dalimi, yra ilgesnė: ji sudaryta iš 11 natų, o daugiabalsumas nuskamba paskutinėje padaloje. Šioji daugiabalsė atkarpa yra tribalsės *nota contra notam* formulės principu sudaryta dalis, kurioje skamba kvintos ir kvintos-oktavos sąskambiai²⁸.

Minėtas ankstyviausiai datuotinas daugiabalsumo pavyzdys Lietuvoje bei choralinės polifonijos fragmentas liudija naujus nežinomus liturginių apeigų bruožus, drauge atskleidžia svarbius tarptautinius muzikinius ryšius, kurie įtvirtino lotyniškosios kultūros sklaidą ir įvairovę, praturtino bažnytines apeigas daugiabalsės polifonijos giedojimais.

Ilgainiui grigališkojo choralo teorija kito, atsiskyta sudėtingos solminizacijos sistemos, heksakordų garsaeilyje sudėtinga mutacijų sistema palaipsniui buvo pakeista oktavos garsaeiliu. Šie pokyčiai, supaprastinę ir palengvinę grigališkojo choralo teoriją bei jo mokymą, buvo pradėti įgyvendinti jau nuo XVI a., tačiau Lietuvoje dar ilgai grigališkojo choralo teorijoje bei mokyme išliko daug rudimentinių bruožų. Jie ryškūs Vilniaus universiteto profesorius Žygimanto Liauksmo parengtame vadovėlyje „*Ars et praxis musica*“ (1667), kuris Lietuvoje buvo labai populiarus. Atgyvenusios, senos grigališkojo choralo teorijos elementai labai ilgai buvo gajūs ir Lietuvos bernardinų aplinkoje.

Apie ilgaamžę seną grigališkojo choralo teorijos sampratą liudija XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Trakų bernardinų vienuolyno giesmynas, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 45–55a). Rankraštis defektuotas – trūkstata pirmųjų 8 lapų. Odinio įrišimo kietviršio vidinėje pusėje esantis įrašas nurodo rankraščio providenciją. Grigališkojo choralo giesmės surašytos 4 linijų sistema juodosios kvadratinės notacijos atmaina. Paskutiniuose rankraščio puslapiuose (80–83) yra pateikiamos heksakordų išdėstymo schemas, atliepiančios senąją tradicinę, Guido d'Arezzo laikus siekiančią teoriją. Jos sudarytos nuo įprastų šiai sistemai garsų: c, f, g (3 pvz.).

Pažymėtina, kad tokios heksakordų skalės ilgai buvo naudojamos ir kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje veikusiuose vienuolynuose²⁹.

Straipsnyje aptarti tik kai kurie su grigališkuoju choralu sietini Lietuvos bernardinų muzikinio gyvenimo ypatumai. Tikėtina, kad tolesni tyrimai atskleis naujų svarbių Lietuvos muzikos istorijai žinių.

Gauta 2005 01 05

Nuorodos

- V. Landsbergis, *Osnovnyje etapy razvitia litovskoj muzykalnoj kultury (vozmožnosti periodizacii)*, *Pribaltijiski muzykovedžeski zbornik*, Vilnius, 1982, t. 1, p. 119.
- J. Trilupaitienė, Grigališkojo choralo raida Lietuvoje XVI–XVII a. ir bažnytinės muzikos reformos, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, Vilnius, 1998; t. 4; J. Trilupaitienė, Apie Lietuvos vėlyvųjų viduramžių muzikos istorijos šaltinius, *Menotyra*, 2001, Nr 3(24); J. Vilimas, Grigališkas choralas: tradicija ar tradicijos, *Lietuvos muzikologija*, Vilnius, 2000, t. 1.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej (1387–1507)*, Kraków, 1994, t. 1, p. XXVIII.
- V. Gidžiūnas, Pranciškonų observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a., *Lietuvių katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1982, t. IX, p. 36.
- J. Kloczowski, Franciskanie a sztuka Europejska XIII wieku, *Sztuka i ideologia XIII wieku*, Warszawa, 1971.
- K. Kantak, *Bernardyni Polscy*, Lwow, 1933, t. 1–2, p. 133–134.
- Martynas Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai*, Vilnius, 1993, p. 40, [86].
- K. Kantak, ten pat, p. 1131.
- K. Morawska, *Średniowiecze, część 2: 1320–1500, Historia muzyki Polskiej*, Warszawa, 1998, t. 1, p. 128.
- K. Kantak, ten pat, p. 1131.
- S. M. Slavočinskis, *Giesmės tikėjimui katalickam pride-rančios 1646*, fotografuotinis leidimas, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1958, II, p. 81 (299).
- Ten pat, p. 87 (305).
- V. Gidžiūnas, Pranciškonų observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a., ten pat, p. 80.
- J. Lewanski, *Dramat i dramatyzacje liturgiczne w sredniowieczu, Musica medii aevi*, Kraków: ISPAN, 1965, t. 1.
- V. Gidžiūnas, ten pat, p. 241.
P. Gancarczyk, *Nieznane geneologie sz rękopisu F 22–90 biblioteki Litewskiej akademii nauk w Wilnie*, *Muzyka*, 2003, Nr. 3.
- Ten pat.
- P. Gancarczyk, ten pat.
- P. Gancarczyk, ten pat.
- A. Gallo, *Cantus planus binatim. Polifonia primitiva in fonti tardive, Quadrivium*, 1966, t. VII, p. 79–89.
- P. Gancarczyk, *Cantus planus multiplex. Polifonia choralowa w Polsce XIII–XVI wieku, Notae musicae artis. Notacja muzyczna w Źródłach polskich XI–XVI wieku*, Kraków, 1999, p. 350.
- P. Gancarczyk, *Cantus planus ...*, ten pat, p. 363.
- W. Gonczarowa, *O manuskryptach klaztoru oo.bernardynów w Wilnie, Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, Kraków, 1994, t. 82;

Ю. С. Трилупайтене, Музыкальные рукописи XVI в. Вильнюского Бернардинского монастыря, *Памятники культуры. Новые открытия*, Ленинград: Наука, 1986.

²³ W. Gonczarowa, ten pat, p. 302.

²⁴ Ten pat.

²⁵ M. Szczepańska, Do historii muzyki wielogłosowej w Polsce z końca XV wieku, *Kwartalnik muzyczny*, 1930, Nr. 8.

²⁶ I. Babioch, Liber generationis w poskich źródłach średniowiecznych, *Muzyka* XXXIII, 1988, Nr. 1.

²⁷ P. Gancarczyk, Nieznane geneologie..., ten pat.

²⁸ Ten pat.

²⁹ J. Morawski, Wileńskie podręczniki chorałowe, *Muzyka*, 1994, Nr. 2.

Jūratė Trilupaitienė

FROM THE HISTORY OF CISTERCIANS' MUSICAL LIFE IN LITHUANIA

Summary

The article examines the development of church music in Lithuania in the late Middle Ages. It discusses the musical activity of the Cistercian order and musical manus-

cripts from the 15th to the 18th century that were preserved by Cistercian monasteries.

Following the arrival of the Cistercian monks to Lithuania from Poland in the mid-15th century, many of their liturgical and musical traditions were absorbed. Alongside with the Gregorian chant, new and original chants were spreading. Among the most famous authors was Władysław z Gielniowa.

This article discusses the spread of chants and their translations into Lithuanian. It presents also the earliest-known example of multi-vocal polyphony in Lithuania, *Liber generationis*, which is based on a fragment from the Gospel According to Matthew. It has been included in the manuscript of liturgical texts compiled in the mid-15th century, which was possessed by the Cistercian monastery in Vilnius. The article discusses the stylistic features of this chant composition.

The final part of the article analyses the material that appears in the hymnal of the Cistercian monastery in Trakai. It describes the distinctive features of chant theory in Lithuania and highlights that within the Cistercian context, the old chant theory established in the Middle Ages continued to hold sway well until the early 19th century.